

Taha Eğri & Zeynep Hafsa Orhan, *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018, 353 s.

Değerlendiren: Abdullah Mesud Küçükcalay

1-2 Nisan 2017 tarihlerinde İKAM, İLEM, İGİAD ve İSEFAM gibi kurumların katılımı ile Sakarya Üniversitesi'nde *İslam İktisadı Perspektifinden Faiz* ismi ile düzenlenen *İslam İktisadı Atölyesi*'nde sunulan on iki adet bildirinin makale olarak yayımlanmasından oluşan derleme bir kitaptır. Kitaptaki makalelerden üçü, faiz-finans ilişkisine; ikisi, faiz olgusunun ekonomik yapı içindeki olumsuz etkilerine; dördü, İslam'da faizin değişik yönlerine; geriye kalanların biri, iktisadi sistemlerde faiz uygulamasına diğeri İslam hukukunda faiz pratiğine ve sonucusu ise faizin pratikteki uygulamasına yönelik olarak kaleme alınmıştır. Kitabın derleme nitelikte basılmış olması, hakkında bir değerlendirme yazmayı zorlaştırırsa da, makaleler bazında bu değerlendirmeyi yapabilmek imkânsız değildir.

Toplam 353 sayfadan oluşan kitabın derleme mahiyette olması, konuya tek bir problematik esas alınmak yerine, her bir makalenin faiz olgusuna değişik problemlerden yaklaşmasına neden olmuştur. Bununla konu çeşitliliği sağlamak gibi olumlu bir katkıya sahip olmasının yanında bir problematik bağlamında derinleşmeyi engellemek gibi önemli bir eksikliğe neden olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Buna bağlı olarak kitabın sonucunda, makalelerden elde edilen ortak bir çıkarıma, yoruma veya bulguya ulaşmak imkânı da bu nedenle yer almamaktadır. Ancak kitapta yer alan bazı makalelerin kendi bütünlüğü içinde farklı problemler için çözümler yaparak değişik sonuçlara ulaştığını belirtmek gerekir.

Kitabın sunuş bölümünde kitabın amacının net olarak ortaya konulmaması ve kitapta yer alan makalelerin hangi problemleri çözmeyi amaçladıklarının, söz konusu problemlerin ekonomi dünyasındaki öneminin, makalelerden elde edilen or-

@ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. amesud@ogu.edu.tr; mkucukcalay@gmail.com

© İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0174
İnsan & Toplum, 8(3), 2018. 158-164.
insanvetoplum.org

tak sonucun ve bu sonuçların literatüre olan katkılarının neler olduğunun net olarak ifade edilmemesinin kitap üzerinde bir parça bulanıklığa neden olduğu açıktır. Ancak bu bulanıklığa rağmen sunuş bölümündeki açıklamalardan dolayı da olsa kitabın amacı ve içinde yer alan makalelerin faiz konusundaki ortak bakış açısına ulaşmak mümkün görünmektedir. Sunuşa göre, kitap içinde yer alan makalelerin ve bunları kaleme alan yazarların tamamının faizin haramlığı konusunda, hatta şüpheli olan işlemlerden bile bu nedenden dolayı uzak durulması gerektiği konusunda hemfikir olduklarına ulaşmak mümkündür. Ancak makalelerdeki bu bakış açısının faiz konusundaki tartışmaların önünü tıkamadığı ve bu bakış açısı ile kaleme alındıkları yine sunuş bölümünden elde edilen çıkarımlardan bir başkasıdır. Bu nedenle kitaptaki çalışmaların bakış açısını reform öneren ve faiz yasağının abartıldığını bu nedenden dolayı da ekonomideki rekabetin önünün tıkandığını iddia eden başka çalışmalardan ayırmak gerektiği sunuşta belirtilmiştir.

Kitapta, *Kur'an'da Riba (Faiz) Ayetlerinin Kademeli Nüzulü ve Üslubu: İslam'ın Ticaret, İnfak ve Finans Sistemi Üzerinden Bir İnceleme* başlığı ile yer alan ilk makale, faiz olgusunu, Kur'an'da yer alan faiz ayetlerinin nüzul sırasına bağlı olarak ayetlerdeki ifadelerin farklılığını da göz önünde bulundurarak incelemeye çalışmıştır. Spesifik bir problem üzerine odaklanmayan ve didaktik olarak kaleme alınmış makalede faiz yasağının tedrici olarak pratiğe aktarıldığı, yasağın İslam öncesinde de yer alan bir yasak olduğu, yasağa ilişkin ayetlerde kullanılan üslubun diğer yasaklardaki üsluptan daha sert olduğu, faiz yasağının sebeplerinin neler olduğu ve Kur'an ve hadislerde faizin alternatifini olarak nelerin önerildiği gibi genel bilgiler yer almasına rağmen bu bilgilerin zaman zaman iktisat biliminin araçları ile değerlendirilerek yorumlanması orijinal bir katkı olarak değerlendirilebilir. Çalışmada, faizin tedrici yasaklanmasının sosyolojik-psikolojik ve ekonomik nedenleri üzerinde yeterince durulmamış olması ise yine kısmi bir eksiklik olarak görülebilir.

Kitapta yer alan *Faizin Tanımı Meselesi* başlığı ile kaleme alınan ikinci makalede, İslam'ın temel kaynaklarında kullanılan ribâ kavramının, fıkıhçılar tarafından eylemden daha çok bir sonuç ve bu sonuçta ortaya çıkan bir fazlalık olarak tanımlandığı, bunun ise ribâyı ticarete yaklaştırarak yorum karmaşasına neden olduğu ve fıkıhçıların da bu nedenle bazı hileli işlemlere cevaz verdiği iddiası ile ribâ kavramının eylem boyutunun öne çıkarılması gerektiğine işaret edilmiştir. Bir meydan okuma (*challenge*) ve yenilik getirme bağlamında önemli olmakla birlikte makalede ileri sürülen problematik ve bu problematik için önerilen çözüm yetersiz görünmektedir. Ribânın bir fazlalık olarak değerlendirilmesi ile bunun neden olduğu bazı hileli işlemlere cevaz verilmesi arasındaki ilişki net olmadığı gibi var olduğu ileri

sürülen ilişkinin ispatı da güçlü görünmemektedir. Ayrıca, ribânın bir tür hasılat gibi yorumlanmasının, ribânın ticari faaliyetlere yakın bir değerlendirmeye neden olduğu iddiası da güçlü argümanlarla desteklenmemiştir. Buna rağmen güçlendirilmeye ihtiyacı olmakla birlikte yeni tartışmalara kapı aralaması ve farklı bir bakış açısına sahip olması ile söz konusu makalenin dikkat çeken bir çalışma olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Kitaptaki üçüncü makale *Faiz Oranlarına Dayalı Finans: Bir Ekonomik Verimsizlik Kaynağı* başlığı ile kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel iddiası, mevcut finans piyasalarının fiktif değerlere dayandığı ve faize dayalı borç ve risk ticaretinin yer aldığı bir sistem olmaları nedeniyle istikrarsızlık ve verimsizlik yarattığı oysa İslam ekonomisinin finansal ve reel sektör arasındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırarak üretim, kâr ve risk ortaklığı önermek suretiyle yatırım ve üretkenliğe neden olduğudur. Bu nedenle de çalışmanın önerisi, faiz temelli finans sisteminden İslami finans sistemine geçilmesidir. Söz konusu dönüşümün gerçekleştirilmesi, paranın, para olması nedeniyle pozitif bir getiriye sahip olmasına ve kredi toplamı ile borç alıcıları buluşturmak suretiyle dışsallıkların içselleşmesine neden olacaktır. Çalışmanın çevirisinin anlamayı zorlaştırmasına, iddianın ispat sürecindeki metodik eksiklik ve kısmi zayıflığa ve makalenin bildik argümanları tekrar etmesine rağmen satır aralarında bazı önemli tespitlere rastlanması makalenin katkı sağlayıcı yönü olarak değerlendirilebilir.

Kitapta yer alan dördüncü makale *Liman ve Sigara Piyasaları* ana başlığı altında kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel iddiası, bizatihi insandan ve insanın özdenetiminden kaynaklanan piyasa ve her türlü kurumsal başarısızlığın, İslam'ın insana temin ettiği özdenetim ile aşılarak bir tür başarıya ve refaha neden olacağıdır. Makale İslam inancı ile insan pratiği arasındaki bu ilişkinin dinamiklerini de ortaya koyacağı iddiasını taşımaktadır. Bu amaç ve iddia ile makale, yalnızca bilgi asimetrisinin değil, bilgi simetrisinin bulunduğu durumlarda da tüketicilerin irrasyonel davranabileceği (*sigara içmek gibi*) ve bu nedenle de tüketici davranışlarının manipüle edilerek onlara zarar verilmesinin söz konusu olabileceğini ifade etmektedir. Makaleye göre finansal piyasalar içinde bankalar da faiz aracılığı ile insanların sigara içmek tarzından gösterdikleri irrasyonellikten faydalanarak yasal yaptırımlarla ortadan kaldırılamayan bir başarısızlığa neden olmaktadır. Bunun ortadan kaldırılması ise ancak İslami ruhun insanların davranışlarında cari kılması ve nefse işlenmiş iyilik-kötülük karşıtlığında İslami davranış dinamiklerinin öne çıkarılması ile mümkün olabilecektir. Çalışma, her ne kadar alternatif önerisi bir tür normatiflik içeriyor ve buna yönelik çözümler öngörüyor olsa da son derece

orijinal ve çözümlene gücü yüksek, teori-uygulama birlikteliği sağlayan bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Kitapta yer alan beşinci makalenin başlığı *Rakip Ekonomik Sistemlerin Faiz Teorilerine Yönelik İslami Bir Eleştiri* olarak tespit edilmiştir. Makalenin bir problematiği veya iddiası bulunmamasına rağmen Batı iktisadi düşünce tarihinde geliştirilen faiz teorilerini, İslam'ın ekonomik bakış açısıyla karşılaştırmalı bir eleştiriye tabi tutacağı net olarak ifade edilmiştir. Bu amaçla, makalenin uzunca bir bölümünde Batı düşünce tarihindeki faiz tasavvuru ile dinlerin faiz konusundaki yaklaşımları, sistematik olmayan ve ikincil kaynaklardan özetlenmiştir. Çalışmada, rakip ekonomik sistemler kapsamına dâhil edilen düşüncelerin İslami bakış açısından karşılaştırmalı eleştirisi ise sadece mantıksal çıkarımlara dayanmaktadır ve yöntemsel bütünlüğü olan bir çözümlene ve ispat süreci ile bu çıkarımların ispatlanması eksik kalmıştır. Çalışmanın bir başka zaafı, konunun işleniş tarzında bir uyum değil de konular arasında sıçramaların bulunmasıdır. Eleştiri ve politika önerileri kısımlarında yer alan zayıflığa rağmen bir kitap ölçeğine genişletilebildiği takdirde konunun daha orijinal ve daha cazip bir şekilde işlenebileceği açıktır.

Amacın, problemin ve hangi probleme yönelik öneriler geliştirileceğinin pek net olmadığı, kitabın altıncı makalesi *İki Bağlam, İki Model, İki Ürün: Daha İyi Bir Dünya İçin Faizsiz Çözümler* başlığı altında, dünyadaki faizsiz uygulamalardan ikisini [*İsveç'teki JAK Members Bank (ekonomik gerekçelerle faizsizlik) ve Pakistan'daki AKHUWAT (Muahat Medine olayından (Muhacir ve Ensar'ın kardeşliği) ilham alarak İslam kaynaklı faizsizlik)*] incelemeye ve anlaşıldığı kadarıyla bu ikisini karşılaştırmak suretiyle bazı öneriler getirmeye yönelmiştir. Çalışma, söz konusu iki farklı yapılanmayı borçlu/üye sayılarındaki artış, borç/karz-ı hasen talep hacmi ve hizmet sunum maliyetlerinin düşük tutulma gerekliliği açısından karşılaştırarak muhtemel kazanım ve riskleri açısından veriler bağlamında tahlil etmiştir. Buna göre, her iki faizsiz kurum da fon arzı ve talebine ilişkin olarak beliren dengesizlik sonucunda ekonomik sıkıntı yaşamaktadırlar. AKHUWAT'ta fon talebi fazlası, JAK'da ise fon arzı fazlası söz konusudur. Öneri, söz konusu finansal sıkıntılarına rağmen bu modellerin diğer ülkelerde de kullanılabilirliğinin sağlanabilmesi şeklinde tespit edilmiştir.

Faizin temel gerekçelerinden birisi olarak paranın zaman değeri algısına, İslam bakış açısının öznelliğinden yaklaşan ve İslam'da paranın zaman değeri ve zaman tercihi arasındaki özgüllüğünü (faizi meşru kabul eden bakış açısından farklı olarak) ortaya koymayı amaçlayan, kitabın yedinci makalesi *İslami Bir Bakış Açısıyla Paranın Zaman Değeri ve Zaman Tercihi* başlığı ile kaleme alınmıştır. Makalede aç-

lımlanmaya çalışılan temel nokta, İslam'ın farklı zaman tercihinden hareketle paranın zaman değerine de farklı bir yaklaşım getirdiğidir. Nitekim İslam iktisadında paranın zaman değeri ile zaman tercihi bağlantısı özgüllük göstermektedir. Makaleye göre, malların takası söz konusu olduğunda zaman, fiyatı belirleyen unsurlardan birisi iken kredi söz konusu olduğunda zamanın bir değeri yoktur. Üstelik İslam'da paranın zaman ufkunun genişletilmiş olması da zamanın değerine olan bakışı farklılaştırmaktadır. Bu çalışmanın ulaştığı sonuç, İslam iktisadında paranın zaman değerinin, ekonomik zaman değeri ve sosyal zaman değeri olmak üzere iki değerinin bulunduğu, bu iki değer arasında bir ayrıma gidilmesi gerektiği, aynı zamanda paranın sosyal zaman değeri ile zaman tercihi arasında da ilişki kurulması gerektiği şeklindedir.

Kitabın sekizinci makalesi, *Yatırımcılara Faizle Borçlanmaya Alternatif İslami Bir Yöntem: Kitle Fonlaması* başlığı ile kaleme alınmıştır. Makalede ileri sürülen iddia, sermaye arz etme sürecinde, sermaye arz edenlerin sayısını ve sermaye arz miktarlarını artırmak (yaygınlaştırmak) aynı zamanda kitlelerin gücünü yansıtan bir girişim sermayesi oluşturma modelidir. Bu nedenle de kitle fonlaması türleri ile İslami bakış açısının çelişmeyeceği ve bu fonlama modelinin, faizsiz borçlanma için bir alternatif model olarak takdim edilebileceğidir. Bağış temelli, ödül temelli, ortaklık temelli ve borç temelli kitle fonlaması yöntemlerinden sadece sonuncusundaki faizli borçlanma yöntemi İslam'ın bakışına uygun değildir. Diğerleri ise uygundur. Makaleye göre, bu nedenle bu fonlama yöntemleri, Türkiye'deki faizli fonlama yöntemine göre bir alternatif olarak değerlendirilmelidir.

Kitapta yer alan dokuzuncu makale, son derece tartışmalı bir konu olan ve faizsiz finans kurumlarının gelirlerinin yaklaşık %95'lik bölümünün oluşmasında kullanılan murâbaha üzerine, *Faizsiz Finans Yöntemlerinden Murabahanın Faizle İlişkisi* başlığı ile kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel amacı, klasik murâbahadan hareketle çağdaş murâbaha türlerini inceleyerek bu türlerin faizle olan ilişkilerini yani faize olan yakınlık ve uzaklıklarını tespit etmek olarak belirlenmiştir. Çalışmanın elde ettiği sonuç, faizsiz finans kurumlarının izledikleri yöntemlerin, özellikle murâbahanın, net olarak faiz şeklinde değerlendirilemeyeceği ancak faize son derece yaklaşan şüpheli bir görüntü çizdiği yönündedir. Bunun nedeni klasik murâbaha ile çağdaş murâbaha arasındaki farklardan kaynaklanıyor görünmektedir. Bu farklardan ilki, çağdaş murâbahanın üçlü ve birbirine bağlı bir sözleşme olması, bir diğeri ise müşteri ve kreditorün niyetleridir. Fıkıh mezheplerinin murâbaha konusundaki görüşlerini inceleyen çalışma, murâbaha sözleşmesindeki vadin bağlayıcılığı, bir satış içinde iki satış, malik olunmayan malın satışı, kabz ve riskine katlanılmayan

gelir elde edilmesi, borcun borç karşılığında satılması gibi açılardan çağdaş murâbaha yöntemlerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Çalışma, çağdaş murâbahanın haram olduğunu net olarak ifade etmemekle birlikte, çağdaş murâbahanın mahzurlu yönlerini göstererek, haramlığı ve helallliğini yeniden, biraz da haramlığı yönünde imalarda bulunarak, tartışmaya açmak ister gibidir.

Kitabın onuncu makalesinin başlığı, *Faiz, Piyasa, Hayırseverlik ve Verimlilik: İslami Bir Yaklaşım* olarak belirlenmiştir. Makale, dinlerdeki faiz epistemolojisini ele alarak faizin hukuki konumunu tartışacağını ve Kur'an'daki faiz yorumunu ise Bakara Sûresi'ndeki iki ayetten hareketle açıklayacağını ifade etmektedir. Makalenin problemi, amacı, problemin nasıl çözümleneceğine yönelik açıklamaları yetersiz görünmekte olup didaktik tarzda kaleme alınmış bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Makalenin, faize yönelik tarihsel açıklamaları ve bunların ekonomik gerekçelerinin tespit edilmesi yetersiz olduğu gibi piyasa kavramının açıklanmasında neden yalnızca F. A. von Hayek'in esas alındığı ise son derece muğlak gözükmektedir. Çalışmanın maddi sermayeden gayri maddi sermayenin oluşumuna yönelik yaptığı açıklamalar da hem muğlak hem de bağlamına oturtulmamıştır. Çalışmanın elde ettiği sonuç da açık bir biçimde belirlenmemiştir.

Kitabın on birinci ve uygulamaya yönelik olarak kurgulanan makalesi *Diyanet Personelinin Faiz Hassasiyeti Üzerine Bir Araştırma* başlığı ile kaleme alınmıştır. Makalede, Sakarya il sınırlarındaki on altı ilçede görev yapan 367 Diyanet personeline anket uygulaması yapılarak elde edilen bilgiler SPSS paket programı kullanılmak suretiyle analiz edilmiştir. Analiz yapılması için belirlenen veya çözümlenmesi amaçlanan temel soru, diyanet personelinin faiz hassasiyeti var mıdır şeklinde tespit edilmiştir. Yapılan anketlerin istatistiksel bir yöntemle analiz edilmesinden bir dizi sonuç elde edilmiş ve elde edilen bu sonuçlar, makalenin sonuç kısmında doğrulanan ve doğrulanmayan hipotezler şeklinde ifade edilmiştir. Çalışmadan elde edilen en genel sonuç, örneklem sınırlılığı içinde, diyanet personelinin 1/3'ünün faiz hassasiyetinin olduğu, 1/3'ünün faiz hassasiyetinin bulunmadığı ve 1/3'ünün ise konu hakkında kararsız bir tutum içinde olduğu şeklindedir. Çalışmadan elde edilen sonuçların genelleştirilebilmesi için örneklemin genişletilmesinin gerekliliği, bu nedenle de elde edilen sonuçlara ihtiyatlı yaklaşmak gerektiği açıktır.

Kitapta yer alan on ikinci ve son makale, *Faizli Bir Bankanın Faizsiz Bankaya Dönüştürülmesi Meselesinin İslam Hukuku Açısından Tahlili* başlığı ile kaleme alınmıştır. Çalışmanın temel problemi, faiz esaslı bir bankanın faizsiz bir bankaya dönüştürülme gerekliliği ortaya çıktığında karşılaşılabilecek muhtemel olan temel sorunların ve bu sorunlara bağlı olarak İslam hukukçularının ileri sürdüğü düşüncelerin

neler olduğu şeklinde tespit edilmiştir. Tespit edilen bu soruya rağmen çalışmanın, dönüşümün hukuki problemlerini tahlil etmeye ağırlık vermek yerine dönüşüm sürecine ve faizli bir finans kurumunun nasıl olup da faizsiz bir kurum kimliği kazanacağına yönelik tahlillerin yer alması, çalışmanın amacının ve probleminin dışına çıktığı izlenimi vermektedir. Başlık ve içerik arasındaki uyumsuzluk ile içeriğin derinlemesine bir inceleme içermemesi, çalışmanın önemli bir problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmada elde edilen en önemli sonuç, dönüşüm ile birlikte faizli işlemlerden vazgeçilmesi gerektiğinin önerilmesidir ki; malumun ilamı tarzından olan bu sonuç, son derece zayıf bir netice olarak dikkat çekmektedir.